

**La inventiva catalana en
la joguina
cinematogràfica**

Tomàs Mallol i Deulofeu

Recordo que, quan era petit, pensava que mai deixaria de jugar; era el que em podríem dir un nen enjogassat. Evidenment, ara que ja sóc gran i que he passat d'un bon tros l'equador de la vida, m'adono que mai no he deixat de jugar.

No em vull pas referir al que em podríem dir jocs per a adults, no; les joguines infantils m'atrauen d'una manera molt poderosa, i penso que l'home i el joc sempre han anat junts, que això que em passa no deu ésser a mi tot sol. Les cartes, el billar, el golf, etc., no m'interessen pas gaire.

Quan jugava, ho feia amb joguines, que la major part de les vegades eren construïdes per mi, però em feien sentir gran, volia ésser gran. No és pas estrany, doncs, que l'home hagi fabricat per als nens joguines semblants a objectes a coses que utilitzen els adults. Les nenes jugen amb nines per sentir-se mares, els nens amb automòbils, trens i avions per sentir-se conductors, maquinistes o pilots.

Cal observar, però, que alguns dels objectes que utilitzem en el nostre quefer quotidià i que són emprats per adults com a cosa normal, han sortit del món de la joguina, i en altres que no han sofert aquests processos evolutiu, podríem dir que en són mig i mig.

El cinema, que és el que motiva la nostra intervenció, n'és un exemple ben clar. La llanterna màgica, que nasqué com una necessitat científica, n'és un exemple a la inversa, però amb la industrialització del segle XIX esdevingué una joguina de gran difusió, sobretot al seu final i al principi d'aquest, de la mà de Lapierre i Aubert a França, i Bing, Carette i Ernest Plank a Alemanya.

Cal esmentar les joguines —fixeu-vos que he dit «joguina»— precursors del cinematògraf, que tingueren una importància decisi-

va pel que fa a l'animació de les imatges: el fenaquistoscopi de Plateau, el zoòtrop de Horner i Stampfer, i el praxinoscopi de Reynaud. Sense el concurs d'aquestes joguines, ni Muybrige ni Marey haurien investigat la cronofotografia, per obtenir primer l'anàlisi i després la síntesi del moviment.

Hem arribat, però, al cinematògraf de la mà de Lumière i altres. No cal dir que aquest fou un invent seriós, un invent que ha revolucionat la societat o el comportament social del nostre segle. No trigaren pas gaire a fabricar-se aparells més senzills que podien ésser utilitzats en mitjans casolans i també per nens. Les cases abans esmentades en la fabricació de llanternes, en són un bon exemple. No podem deixar de banda, sinó que citarem d'una manera especial, el famós Pathé-Baby.

Aquestes, diguem-ne, joguines cinematogràfiques, igual que les llanternes, la major part de les vegades eren manipulades per adults, per a entreteniment dels nens, sense que acabessin d'ésser unes joguines enterament destinades a ells.

En aquest capítol, i per l'experiència adquirida després d'uns quants anys de recerca d'objectes que facin referència al món de la imatge, no podem pas dir que a la resta d'Europa possessin gaire interès en la fabricació de joguines cinematogràfiques expressament per a nens.

Aquí a Catalunya i als Països Catalans, però sobretot a Catalunya, sí que hi posarem interès a partir dels anys trenta, un interès especial en aquest sentit. Fabricarem projectors de cinema que, tant pels seus materials com per la seva senzillesa, podien ésser manipulats fàcilment per la gent menuda.

Hem d'esmentar primerament, per la seva importància, Tomàs i Josep Maria Nicolau i Grinyó, que el dia 25 d'abril de 1931 demanaven una lli-cència al Registre de Patents per a «Un nuevo aparato para proyectar en la pantalla imágenes animadas»; així naxia el famós i universalment conegut *Cine Nic*. Aquesta patent els fou concedida l'11 de maig del mateix any. El 31 de juliol demanaven una patent de marca amb les tres primeres lletres del cognon Nicolau que els era concedida el 19 de setembre. No satisfets amb aquesta marca, en sollicitaren una altra que, a més de les lletres Nic, afegia el dibuix, el d'un elefant i un negre al seu damunt dibuixats en sentit dret i esquerre. Això fou degut a qüestions d'estètica, per col·locar les etiquetes a banda i banda del projector. Aquesta patent fou demanada el 30 de setembre i concedida el 28 de maig del 1932.

Aquest cine era ben senzill, consistia en una pel·lícula, primerament de paper vegetal, amb dues tires de dibuixos, en els quals hi havia una diferència, si es vol, petita entre l'una i l'altra, però que en ser projectades alternativament per dos sistemes òptics produïen la sensació de moviment. Aquestes pel·lícules, és probable que fossin

inspirades en vidres que es mouen l'un respecte de l'altre en posicions extremes d'un determinat moviment.

El 1933, exactament el 3 d'agost, en demanaven un altra per a «un dispositivo de acoplamiento sonoro a los aparatos de cine infantil o de juguete»; era la introducció d'un sistema fonogràfic del mateix projector que intentava sincronitzar la imatge amb el so del fonògraf. Aquests aparells són sol·licitadíssims per col·leccionistes de joguines, sobretot, als països d'Europa. Successivament s'hi anaren introduint modificacions i millores pel que fa als materials emprats, per tal de reduir-ne el preu; això succeïa tant en els projectors com en les pel·lícules. Les primeres, com hem dit, eren de paper vegetal, impreses en negre, i algunes, acoloridas a mà; més tard es construïren els projectors de cartró, i les pel·lícules, de paper normal, que un cop impreses en negre eren parafinades mitjançant unes plantilles, primer de coure i més tard d'alumini, en les quals s'hi havien fet els corresponents forats que coincidien en les parts que s'havien d'acolorir i segons el color previst. Posteriorment, els projectors i les pel·lícules foren reduïts de mida i aquestes eren impreses per procediments litogràfics.

Hem de recular en el temps per dir que el 13 de març de 1941 els fou concedida la llicència Walt Disney pel tal que poguessin reproduir els dibuixos del genial cineasta. Els dibuixos originals eren trets d'una mena de *story-board* fotogràfic enviat per la casa Disney, però eren dibuixats per Tomàs Nicolau i Araque, fill de l'inventor: *Dumbo*, *Los aristogatos*, *La dama y el vagabundo*, *La cenicienta*, *El libro de la selva*, etcètera.

Voldria deixar constància que en anys anteriors a la Guerra Civil es produïren pel·lícules en català, de les quals poca cosa se sap. En la meua col·lecció se n'hi guarden tres, que són: *La sirena i el mariner*, *El barber enfutismat* i *Les trifulques d'en Catòful*, dibuixades totes elles per Roca.

Mentrestant, i a part de produir milers d'aparells, investigaren nous procediments de projecció d'imatges animades, de les quals només resten uns prototipus que no s'arribaren a comercialitzar. Tots aquells invents eren dirigits a experimentar sobre nous tipus de pel·lícula i altres sistemes d'arrossegament.

També investigaren sobre aparells de so, també amb ninots que tenien moviment, retallables, vestits per a nines, construcció d'automòbils, trens i avions, llibres que parlen —amb un disc— i molts altres objectes dels més variats. Cal ressaltar que en els ninots que investigaven procuraven un moviment de llavis per a donar la sensació que parlave.

M'he estès en aquest capítol o marca per la seva importància, ja que a part de construir una joguina cinematogràfica insòlita per la seva

senzillesa i el seu fàcil maneig, fou difosa i copiada pels fabricants del nostre país i també de l'estranger. fou patentada, a part de casa nostra, als països més industrialitzats d'Europa, Amèrica i Àsia.

En la postguerra, quan els temps eren difícils i no exportàvem ni importàvem quasi res, trobàvem en els mercats estrangers una joguina cinematogràfica genuïnament nostra.

Em consta, dit pels mateixos Nicolau, que els grans magatzems i detallis-tes feien cua a la fàbrica per obtenir el favor d'ésser-los servides les comandes de Cine Nic. No cal dir que en època de Reis les cues eren impressionants.

L'èxit de Nic esperonà altres fabricants, que de seguida patentaren i fabricaren, amb més o menys èxit, aparells de cine infantil.

Un d'ells, Payá, d'Ibi, al País Valencià, llançà al mercat un aparell amb el mateix principi, pel que fa a la imatge, del Nic, però en aquest cas la pel·lícula era d'anada i tornada, és a dir, el fi era el començament d'una altra història; així no s'havia de rebobinar.

En tenien un altre amb film de 17,5 mm, molt petit de dimensions, en el qual la font d'energia lluminosa era subministrada per una pila elèctrica (patent núm. 72301).

El 17 de febrer de 1934 en fou patentat un model sonor. En aquest la pel·lícula, molt més ampla, portava trepats uns forats que, en passar davant d'altres forats que portava el projector, a manera de flauta accionada per una manxa, emetia uns sons musicals molt agradables.

Aquesta joguina, igual com el cine sonor, és també molt apreciada pels col·leccionistes, tant del país com de l'estranger.

Joan Bultà i Roig, patentà i construï «Un sistema simplificado para la proyección cinematográfica de dibujos animados.» Fou registrat el 30 de juliol de 1935 i l'anomenaria *Rod Bull*.

La pel·lícula consistia en dues tires de paper vegetal amb una petita perforació rectangular entre fotogrames, de manera que aquesta és desplaçava alternativament amb un obturador també alternatiu, segons el fotograma en aquell moment projectat a la pantalla.

L'arrossegament es feia mitjançant una unglà de planxa de ferro que s'introduïa en la perforació. Això teòricament havia d'ésser així, la qual cosa no succeïa sempre i la pel·lícula restava dessincronitzada.

Segons explica el seu autor, Joan Bultà, se'n fabricaren ben pocs exemplars i no s'arribaren a vendre tots. L'home insistí en un altre projector, que anomenà *El Vailet*, primer amb una sola tira de paper amb una narració seguida, també amb una perforació central i entre fotogrames. Tampoc funcionà bé. En féu un altre amb paper normal, no vegetal, amb dues perforacions i el mateix sistema d'arrossegament amb dues unglès amb sistema de vaivé. Fou un altre fracàs, i segons

confesà el mateix autor, s'hi aruïnà. Avui intentar trobar aparells d'aquests és pràcticament im-possible.

La meva entrevista amb Joan Bultà, que fou aconseguida després de tres trucades de telèfon —refusava parlar de cinema—, fou d'allò més entenedidor: m'explicà totes les seves peripècies i il·lusions frustrades, amb una mena d'enyorança no exempta encara de delit per tornar, si fos més jove, a intentar l'aventura. Em regalà un munt de pel·lícules i el prototipus d'*El Vailet*, que guardo gelosament a la meva col·lecció junt amb un model de *Vailet* i un altre de *Rod Bull*. Joan Bultà té, actualment, noranta anys.

Tingué un xic més de sort el *Cine Mickey*, també fabricat a Barcelona i patentat el dia 9 de gener de 1934 a favor d'Àngel Ruiz, Maria Vidal i Salvador Tusell.

Aquest cine de pel·lícula de paper parafinat portava un sistema d'arrossegament consistent en una excèntrica, al cap de la qual hi havia una unglà que acabava amb una mena de trinquet, de manera que quan l'unglã anava cap amunt no es ficava dins de la perforació, fent-ho, però, en baixar, desplaçava un fotograma i així successivament. La pel·lícula era, del que en diria de cap i cua, o sigui que, com el *Rai* de Payá, el fi era el començament de la història següent.

Els personatges, naturalment, eren de Walt Disney, i obtingué només una relativa acceptació. Ho dic perquè no se'n troben actualment gaires exemplars.

Tampoc tingué gaire acceptació un altre cine que, encara que no en tinc dades, per diversos motius suposo que és fet a Barcelona. Es tracta del *Cine Isuar*.

El sistema de pel·lícula i el seu arrossegament són molt curiosos. Està basat en el sistema de mutoscopi, amb la diferència que si bé el mutoscopi és un tambor en el qual van enganxats uns cartronets que amb un moviment rotació fa passar aquest davant d'una mira o sistema òptic perquè pugui éesser completada la desfilada dels cartrons, en aquest cine els cartronets van enganxats a una tira de roba consistent, i a la vegada que passen per davant d'una font de llum i d'un en un, són projectats com un projector d'opacs. Les pel·lícules passaven bé i no s'espantava. Tenia l'inconvenient de ser molt voluminós a causa de la manera que es tenia de muntar la pel·lícula, que era en forma de triangle. Aquesta pel·lícula media uns 70 cm. També eren voluminoses, com és natural, les capses per guardar-les. Se'n feren dos models; un de més petit, a causa de la posició de la pel·lícula, era menys pràctic. Encara guardo el meu. El dia 12 d'abril de 1932, per Celestino Novas Ubach, de Barcelona, fou patentat «Un aparato para la proyección de imágenes animadas sobre una pantalla». Per detalls que figuren a la patent, veig que és molt semblant al Nic. No crec que s'arribés a comercialitzar, almenys jo no en tinc cap notícia.

Una altra patent figura a nom de Juan Barril, José Barberá i Orfeo Camps, també de Barcelona, «Para la fabricación de un aparato de proyección cinematográfica». Tampoc tinc notícies de la seva comercialització.

Amb el número 128431 es patentà, en una data no registrada, «Un procedimiento para la obtención de fotografías dobles no estereoscópicas de posiciones sucesivas de una misma imagen», a favor de Julio To, de Barcelona. Tampoc tinc notícia de la seva fabricació.

El 26 de juny de 1933 es patentà amb el núm. 131169 «Un aparato para proyectar imágenes que den la sensación de estar animadas», a favor de Ignacio Coll. Segons es desprèn dels seus dibuixos que figuren a la patent, és també semblant al Nic.

Pel que es refereix a patents registrades i conegudes, n'hi ha una altra a favor d'Enrique Wiese Miele, per «Un aparato proyector simplificado de películas cinematográficas.» Tampoc en sé res més.

Recentment he visitat Josep Escobar i Saliente, que fabricà el *Cine Skob*, que desgraciadament, a causa de la seva avançada edat, no recorda gaires coses, però sí que hem de dir que quan llançà al mercat el seu cine devia ser per l'any 1954 o 1955. El construí un tal Fernández del carrer de la Indústria —això ho recorda la seva senyora—. Em diu que, del prototipus, no sap què se n'ha fet; el construí amb peces de Meccano.

L'aparell era bastant ben fet, amb una concepció mecànica ben acurada. La pel·lícula, de paper corrent, era una sola tira amb una perforació rodona cada dues imatges, i a cada costat, arrossegada per un tambor i una creu de malta. La projecció, pel fet d'ésser el paper opac, necessàriament havia d'ésser a retroprojecció. Se'n vengueren força exemplars. En fabricà un de semblant que anomenà *Stuk*.

Com podem observar, a Catalunya es prodigaren els invents cinematogràfics destinats als nens. Això pel que fa a joguines semblants als projectors de cine que volien tenir una semblança al cine, diguem-ne, gran.

En aquesta que podríem anomenar relació de joguines en les quals la imatge significa un joc, no podem deixar de banda altres enginys no menys curiosos i també produïts al nostre país. N'anomenarem uns quants per significatius, i que si bé no en coneixem les patents respectives, sí que en coneixem la comercialització.

Un d'ells és el *Cine Ideal*, que no és ni més ni menys que un mutoscopi en petit. Uns teatrins cinematogràfics produïts per Ediciones Barsal, anomenats *Cinematógrafo infantil*, que consistien en una mena de pantalla o forat pel qual es veia un tros d'un disc que conté dibuixos en dues posicions, els quals feien passa donant un cop de dit al disc d'una manera ràpida; la il·lusió de moviment era molt evident.

El *Cinelín*, que no estic segur que fos fet a Catalunya, no era res més que una tira de paper, com un còmic corrent, que desfilava davant d'una panta-lla. La imatge era il·luminada per darrera amb una llanterna de butxaca.

El *Cine Ya* era un tipus de projector ben estrany. Funcionava amb un disc. La pel·lícula necessàriament era molt curta, la longitud de la circumferència del disc. Tots els indicis indiquen a València el lloc de la seva construcció.

Com a joguina cinematogràfica ja més sofisticada, cal esmentar-ne uns quants que empraven pel·lícules de 8, 9,5 o bé 16 mil·límetres de les existents al mercat.

El *Jefe*, construït a València per la Casa Saludes.

El *Cinette*, amb patent estrangera.

Els *Egda* i *Selig*, amb patents Nic. El *Selig* també fou fabricat a França, igual que alguns models de *Cine Nic* i *Nic Televisión*.

El *Cine Mago* i *Ekler* tampoc estic segur que fossin construïts a Catalunya, però tinc indicis que va ésser així.

També podríem esmentar com a joguina cinematogràfica, encara que no es projectava, el *Cine Infantil*, «el libro de las maravillas cinematográficas», fet a Sant Adrià de Besòs.

L'*Inecromo*, fet a Barcelona per l'Editorial Roma.

Finalment, diré que, cap a l'any 1976, es fabricà a Barcelona un cine que tingué força difusió: *Cine Exin*.

Totes aquestes joguines foren absorbides pel fenomen social que ha representat la introducció de la imatge a les llars mitjançant la televisió.

Jo, de petit, m'havia construït els meu propis projectors; avui ens ho donen tot fet. Hem avançat molt, però no sé si hem progressat gaire. Donem, però, les gràcies a tota aquesta gent del nostre país que, amb el seu esforç i la seva inventiva, varen ens aportar en un moment donat, o en unes èpoques determinades, un bon xic d'il·lusió a nosaltres, els nens que no coneixiem la televisió.